

Bola huquqlari kafolatlarini amalga oshirilishi

Nuraliyeva Zulfiya Alisherovna

Sudyalar oliy maktabi mustaqil

izlanuvchisi

***Annotatsiya:** Bolalar huquqlarini himoya qilish nafaqat ma'naviy farz, balki xalqaro va milliy qonunlarda mustahkamlangan huquqiy majburiyat hamdir. Keng qamrovli tizim har bir bolaning farovonligi va rivojlanishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi va o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishini ta'minlaydi.*

Ushbu maqolada milliy qonunchilikda bola huquqlarining kafolatlari, uning o'ziga xos xususiyatlari belgilangan.

***Annotation:** Protection of children's rights is not only a moral obligation, but also a legal obligation established in international and national laws. A comprehensive system ensures the well-being and development of each child, ensuring that they develop and reach their full potential.*

This article defines the guarantees of children's rights and their specific features in the national legislation.

Bolalar har bir davlatning kelajagidir. Jamiyatning kelajagi esa davlat o'zining yosh avlodiga qanday g'amxo'rlik qilishiga bog'liq. Tarixiy rivojlanish jarayonida bolalarning huquqsiz xizmatdagi pozitsiyasi, bolaga beparvolik deyarli barcha mamlakatlarga xos edi. Turli mamlakatlarda bolalarni tarbiyalash tizimlari va usullari bo'yicha materiallarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar har doim turli xil jazolarga, shu jumladan o'lim jazosi va og'ir mehnatga duchor bo'lgan. Insoniyat XIX asr oxiri-XX asr boshlarida bola barcha odamlar bilan bir xil huquqlarga ega ekanligini angladi. 1924 yilda Jenevada Millatlar Ligasi Bola huquqlari deklaratsiyasini qabul qildi. Ammo 1945 yilda Birlashgan Millatlar tashkilotining tashkil etilishi bilan bola huquqlarini himoya qilish muammosi xalqaro darajaga ko'tarildi. Birinchi marta BMT Bosh Assambleyasi 1978 yilni Xalqaro bolalar yili

deb e'lon qildi. Bu bilan u nafaqat jahon hamjamiyatining e'tiborini bolalarning ahvoriga qaratdi, balki dunyoni bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha aniq choralar ko'rishga majbur qildi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya muhim xalqaro huquqiy hujjatga aylandi. Va 1989 yil 20 noyabrda BMT bosh Assambleyasi bir ovozdan Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani qabul qilib, uni jahon hamjamiyatining eng zaif qismi — bolalarni huquqiy himoya qilishni ta'minlaydigan xalqaro huquqiy mexanizmga aylantirdi. Ushbu Konvensiya maqsadlari uchun 18 yoshgacha bo'lgan har bir inson boladir. Uning barcha qoidalari bolalarning huquqlarini ta'minlaydigan to'rtta talabga qisqartirildi: omon qolish, rivojlanish, himoya qilish va jamiyatda faol ishtirok etishni ta'minlash.

1. Bola shaxsiy huquqlarga ega, masalan: yashash huquqi, fuqarolikni olish, so'z erkinligi huquqi va boshqalar.

2. Bolaning ijtimoiy huquqlari kafolatlangan-bu himoya va yordam berish, ijtimoiy ta'minot imtiyozlaridan foydalanish huquqlari.

3. Bolaga ham siyosiy, ham ta'lim va madaniy huquqlar — fikr erkinligi, din erkinligi, ta'lim olish huquqi va boshqalar kafolatlanadi.

Bolaga ijtimoiy huquqlar kafolatlanadi:

- agar bola oilaviy muhitdan vaqtincha yoki doimiy ravishda mahrum bo'lsa yoki o'z manfaatlarini yo'lida bunday muhitda qololmasa, davlat tomonidan ko'rsatiladigan maxsus himoya va yordam olish huquqi;

- sSog'liqni saqlash tizimining Eng ilg'or xizmatlaridan va kasalliklarni davolash va sog'lig'ini tiklash vositalaridan foydalanish huquqi;

- agar bola aqliy yoki jismoniy nogiron bo'lsa, uning qadr-qimmatini ta'minlaydigan, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradigan va jamiyatda faol ishtirok etishiga yordam beradigan sharoitlarda to'laqonli hayot huquqi;

- ijtimoiy sug'urta, shu jumladan ijtimoiy sug'urta imtiyozlaridan foydalanish huquqi;

- jismoniy, aqliy, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan turmush darajasi.

Bolaning quyidagi shaxsiy huquqlari mavjud:

- hayotga, omon qolishga va sog'lom rivojlanish ga nisbatan ajralmas huquqi;
- tug'ilgan paytdan boshlab ro'yxatdan o'tish, ism olish, fuqarolikni olish, ota-onalarni bilish va g'amxo'rlik hamda parvarishda bo'lish;
- shaxsiylikni saqlab qolish u;
- ota-onalardan ajralgan taqdirda ular bilan aloqalarni saqlab qolish;
- bolaga ta'sir qiladigan barcha masalalar bo'yicha o'z fikrlarini erkin ifoda etish huquqi (agar u ularni shakllantirishga qodir bo'lsa).

Bolalar huquqlarini himoya qilish O'zbekistonda Davlat siyosatining eng muhim milliy ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya (BMTning 1989 yil 20 noyabrdagi) bolalar huquqlarini ta'minlashda quyidagi asosiy tamoyillarni bajarish lozimligini belgilaydi: bola manfaatlarining ustuvorligi; har bir bolaning jismoniy, aqliy, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishi; har bir bolaning munosib turmush darajasini ta'minlash va boshqalar. Bundan tashqari, mamlakatimizda xavfsizlik ob'ekti shaxs va fuqaroning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklari, shu jumladan ijtimoiy himoya hisoblanadi. Shunday qilib, davlat barcha fuqarolar, shu jumladan bolalarning ijtimoiy himoyaga bo'lgan huquqni ta'minlash majburiyatini oladi. Ushbu qoida ijtimoiy himoya ish joyini yo'qotish, boquvchisini yo'qotish, ishsizlik, shuningdek qarilik va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda fuqarolarni himoya qilish huquqini o'z ichiga olishini anglatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, dunyoning ko'plab mamlakatlarida, shu jumladan O'zbekistonda alohida e'tiborga muhtoj bolalar toifasi mavjud - yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar. Umumiy qoidaga ko'ra yetim bola ota-onasi vafot etgan yoki vafot etgan deb e'lon qilingan bola hisoblanadi. Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarga ota-onalik huquqidan mahrum etilganligi sababli ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, ota-onasi qamoqda yoki tergov izoyaltorida saqlanayotgan, ota-onasi aliment to'lashdan bo'yin tovlash bilan bog'liq bo'lgan huquqbuzarlikni sodir etgan va huquqni muhofaza qilish organlarini qidiruvida bo'lgan va ularning joylashgan joyi haqida ma'lumot bo'lmagan, ota-

onalik vazifalarini bajarishiga to'g'ri qilinmagan kasalligi, ota-onalari tomonidan tashlab ketilgan va uysiz bolalar kiradi.

2016 yil o'rtalaridan boshlab O'zbekistonda bolalarni, xususan yetim bolalarni eng zaif toifa sifatida ijtimoiy himoya qilish tizimini isloh qilish bo'yicha tizimli faol ishlar boshlandi. Bugungi kunda O'zbekiston qonunchiligi yetim bolalarga ijtimoiy himoya sohasida bir qator afzalliklarni va davlat tomonidan ijtimoiy yordamni kafolatlaydi. Birinchidan, bunday qonun hujjatlaridan biri sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yildagi 25 oktabrdagi № 656 "Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarorini qayd etilishi kerak.

Bu ijtimoiy kafolatlar tushunchasining qonunchilik ta'rifi "Ijtimoiy ta'minot to'g'risida"gi qonunida keltirilgan (davlat ijtimoiy kafolatlar eng kam ish haqining tomonidan belgilanadi, fuqarolarning daromadi, pensiya, ijtimoiy yordam, ijtimoiy to'lovlar va mavjudligi darajasidan kam bo'lmagan turmush darajasini ta'minlash, boshqa normativ-huquqiy harakatlar boshqa turdagi miqdori).

Qonunchiqaruvchi ijtimoiy himoyaning faqat ayrim asosiy kafolatlarini ko'rsatganligini hisobga olib, Ye.Machul va J.Gorbachev¹ kabi olimlar tomonidan kafolatlarning yanada kengaytirilgan ro'yxati taklif etilgan. Shunday qilib, yetim bolalarni ijtimoiy himoya qilish huquqini amalga oshirish kafolatlari quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: uy-joy, mehnat, ijtimoiy tarmoqlarda ta'lim va qo'llab-quvvatlash huquqlari sohasidagi kafolatlar (ya'ni: ularni uy-joy bilan ta'minlash, ishga joylashish uchun joylarni bron qilish, taklovdan tashqari oliy o'quv yurtlariga qo'shilish huquqi, to'liq davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, va hokazo.).

Ta'kidlash joizki, hozirgi rivojlanish sharoitida yetim bolalar uchun ushbu kafolatlar har doim ham to'liq amalga oshirilmaydi, bu ushbu toifadagi bolalarni ijtimoiy himoya qilishni huquqiy tartibga solish sohasida ko'plab muammoli masalalarning mavjudligi bilan bog'liq.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mazkur tadqiqotning maqsadi

¹ Мачульская Е.Е., Горбачева Ж.А. Право социального обеспечения. – М.: Книжный мир. – 2001. – С. 3-4.
www.tadqiqotlar.uz

yetimlarni ijtimoiy himoya sohasida amalga oshirishning asosiy kafolatlarini o'rganish, ushbu huquqni amalga oshirish bilan bog'liq ba'zi muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini topishdir. Tadqiqotning maqsadi quyidagi vazifalarda ko'rsatilgan: yetim bolalarni ijtimoiy himoya qilish sohasidagi kafolatlarni amalga oshirishning ba'zi muammolarini aniqlash va o'rganish jarayonida bilishning dialektik mantig'idan foydalanish va o'zlarining ilmiy xulosalari asosida shakllantirish.

Binobarin, yetim bolalarning uy-joy huquqi sohasida ijtimoiy himoya qilish huquqini amalga oshirish kafolatlariga mulk huquqi yoki uy-joydan foydalanish va yangi uy-joy bilan ta'minlash huquqi bilan ularga tegishli bo'lgan yetim bolalarni saqlash kiradi. Shu bilan birga, yetim bolalarning ota-onalari, qarindoshlari va boshqalar bilan birga yashagan uyga bo'lgan huquqini saqlab qolish majburiyati. Qarindoshlari, o'gay onasi, o'gay otasi, vasiylik va homiylik organiga topshirilgan bola o'zi yashagan uyda yashash huquqini saqlab qoladi va istalgan vaqtda unga qaytishi mumkin. Yetim bolalar o'zlarining tegishli kelishuvlaridan oldin yashagan turar-joy binolari vasiylik va vasiylikdan bunday begonalashtirishga roziligisiz begonalashtirilishi mumkin emas, bu faqat bunday bolalarning uy-joy huquqi saqlanib qolishi kafolatlangan taqdirdagina ta'minlanishi mumkin. Agar bolalar yoki yetim bolalar, tegishli muassasalarga yoki oilaga joylashtirilishidan oldin, ular tartibli uy-joyga yega bo'lmagan yoki ularning orqasida saqlanadigan binolarning uyiga joylashtirilmagan bo'lsa, ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tartibli uy-joy bilan ta'minlash huquqiga ega emaslar. Davlat bolalar muassasasidan qarindoshlari, vasiylari yoki vasiylaridan qaytib kelgan shaxslar, agar ilgari yegallab olingan turar-joy binolarini qaytarib berishning iloji bo'lmasa, tashqarida yashash xonasi taqdim etiladi. Ular favqulodda uy-joy olish huquqiga ega bo'lgan fuqarolar sifatida alohida ro'yxatga kiritilgan.